

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ та МУЗЕЄЗНАВСТВА
ТОВАРИСТВО АНТРОПОЛОГІЇ

VITA ANTIQUA
№ 7–8

Збірка наукових статей

<i>АБАШИНА Н.С., ПЕТРАУСКАС О.В., ПЕТРАУСКАС А.В.</i> Дослідження пам'ятки пізньоримського часу Обухів-3 у 2007—2008 рр.	163
<i>ОБЛОМСКИЙ А.М.</i> Материалы поздне римского времени поселения Ксизово-17 Задонского р-на Липецкой обл.	173
<i>МАГОМЕДОВ Б.В., ДІДЕНКО С.В.</i> Дослідження черняхівських пам'яток в с. Легедзене (Черкаська область).....	197
<i>ПЕТРАУСКАС О.В., ШИШКИН Р.Г.</i> Некоторые результаты исследования поселения черняховской культуры Великая Бугаевка-1	201
<i>БАШКАТОВ Ю.Ю.</i> До питання про походження слов'янського житла Середнього Подніпров'я (за матеріалами I—V ст.)	227
<i>СКИБА А.В.</i> Географія та умови етнічного сусідства слов'ян і кочових племен Південно-Східної Європи у VI—VII ст.	236
<i>СИНІЦЯ Є.В.</i> Комплекс будівлі 6 з Канівського поселення (розкопки 2006 року)	250
<i>КОЛОДА В.В., ГОРБАНЕНКО С.А.</i> Землеробство салтівської культури (за матеріалами Мохначанського городища)	261
<i>КЕПІН Д.В.</i> «Археопарки» в Україні: тенденції розвитку	281
<i>САМОЙЛЕНКО Л.Г.</i> Актуальні проблеми правового статусу університетських музеїв у контексті розвитку української духовності та державотворення	286
<i>СТАНИЦЫНА Г.А.</i> Неопубликованные работы В.В. Лапина в научном архиве Института археологии НАН Украины	293
ЛАПИН В.В. Об охране памятников древности (1981 г.)	297
<i>СПИСОК СКОРОЧЕНЬ</i>	299
<i>НАШІ АВТОРИ</i>	300

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЖИТЛА СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я (за матеріалами I—V ст.)¹

Стаття є спробою розгляду житла як самостійного археологічного джерела. За матеріалами I—IV ст. (пізньозарубинецькі, київські та черняхівські старожитності) можна дійти висновку, що головним типом житла праслов'ян Середнього Подніпров'я був зруб підквадратної форми, заглиблений у материк на 0,1—0,3 м. Опалювальною спорудою виступало глинобитне вогнище, інколи — глинобитна піч. Продовження місцевих традицій житобудування фіксується у найраніших пам'ятках пеньківської, колочинської та празької культур.

Житло є однією з головних ознак кожної археологічної культури. Саме в ньому консервуються багатовікові традиції (техніка будівництва, елементи інтер'єра та ін.). Аналіз цього комплексу дає можливість отримати надзвичайно важливу інформацію щодо процесів формування етносу, міграцій його носіїв та взаємодії населення в межах того чи іншого етносу, а також з іншими етнічними групами. Саме тому над вивченням житла працюють історики, археологи, етнографи. Проте, не зважаючи на єдиний об'єкт досліджень, всі вони використовують різні методики. Маючи певну подібність завдань, зазначені науковці працюють з різним рівнем збереження об'єктів, що в цілому і визначає можливості і методи дослідження.

Найбільш складним є процес вивчення жител для археологів. Це обумовлено тим, що об'єктом дослідження виступають лише сліди будівель. Досить рідко трапляються залишки конструкцій (особливо при дерев'яному будівництві). Крім того, проблемою є відсутність писемних джерел для більшої частини археологічного часу. Однак, з іншого боку, не слід повністю відкидати і можливості доповнення даних за рахунок порівняння археологічних матеріалів та етнографічних джерел.

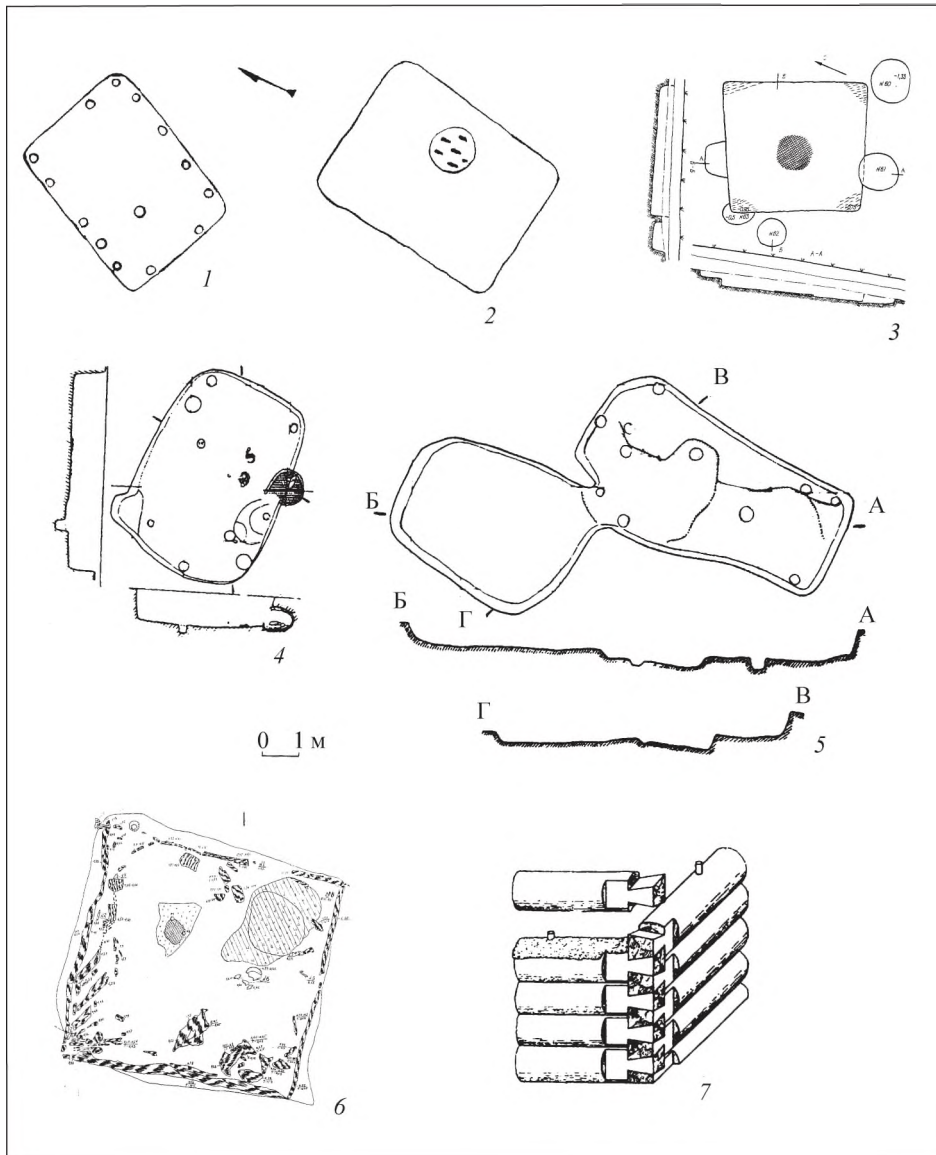
Також, на нашу думку, можна частково запозичити метод типології жител. Як головний критерій поділу на типи в етнографії прийнято поділ будівель на каркасні та з несучою стіною. У каркасній споруді вся вага покрівлі припадає на стовпи каркаса, вертикальні або доповнені розкосами (фахверк), а заповнення пустот між ними (дощате, плетене, земляне, цегляне і тому подібне) несе лише ізолюючу функцію, але не

працює на стиснення. Несуча стіна в спорудах другого класу працює на стиснення всією масою, бо покрівля спирається на неї [Свод этнографических понятий..., 1989, с. 39]. Специфіка археологічного дослідження звісно вимагає доповнення і адаптації. Традиційно ознаками житла вважаються:

- 1) значна площа, придатна для проживання;
- 2) відносно правильна форма;
- 3) наявність рівної долівки, щонайменше на більшій частині житла;
- 4) наявність опалювальної споруди.

За ознаки конструкції стін приймаються наявність чи відсутність стовпових ям, форма котловану, наявність залишків стін та даху. Відповідно опрацьовану типологію запропоновано автором в двох статтях [Башкатов, 2007, 2008]. На наш погляд, обмеження використання ознак, необхідних для реконструкції житла (наявність, розташування та кількість стовпових ям, форма котловану) в типології призводить до її спрощення, а отже робить її більш зручною для використання. Відкритим залишається питання внесення до типології жител вогнища. З одного боку, наявність вогнища вважається невід'ємною ознакою житла. З іншого, в житлах I — першої половини V ст. воно зустрічається нерегулярно. Наявність чи відсутність опалювальних споруд, слідів відкритих вогнищ може бути пояснена по-різному. Одним з варіантів може бути відсутність традиції будівництва стаціонарних опалювальних споруд, що робить неможливим визначення місця їх розташування. З іншого боку, якщо враховувати наявність на багатьох пам'ятках першої половини I тис. н. е. відкритих вогнищ загального користування, то можна припустити, що в житлах вони будувались як опалювальні споруди переважно на холодну пору року і після цього знищувались. На користь цього можуть свідчити невелика площа більшості жител і розташування вогнищ здебільшого в центральній частині будівлі, що не зручно з побутової точки зору, оскільки суттєво зменшує корисну площу, але дає можливість максимально використовувати його якості для обігріву. Непрямим свідченням також може вважатись наявність в культурному шарі поселень т. з. печини яку традиційно пов'язують з результатами ремонту

¹ Робота виконана при підтримці гранта НАНУ-РГНФ № 2-08/08-01-91102а/У.

Деякі слов'янські житла Середнього Подніпров'я I—V ст.: 1 — житло 15, 2 — житло 54 (Луг IV (Оболонь)); 3 — житло 23 (Монастирок); 4 — житло 15, 5 — житло 6 (Журавка Вільшанська); 6 — житло I (Савенки); 7 — приклад кріплення колод «у лапу»

чи будівництва вогнищ. Ще одним поясненням наявності/відсутності стаціонарних опалювальних споруд може бути час, в який селище було залишено. Якщо після холодного періоду — то вогнища могли і зберегтися, як що ж до них — то вони могли бути взагалі відсутні. Загалом же це питання залишається дискусійним і, швидше за все, на сучасному рівні досліджень остаточні висновки робити передчасно. Виходячи з даних міркувань, наявність та конструкція вогнища не були внесені до таксонів типології.

Не ставлячи перед собою мету етнічних інтерпретацій окремих пам'яток чи груп пам'яток, до аналізу було залучено пам'ятки фіналу зарубинецької культури, пам'ятки пізньозарубинецького кола, київської культури, ранні пам'ятки празької, колочинської і пенківської культур. У подальшому розгляді пам'ятки будуть поділені за хронологічно-територіальними ознаками. Під хронологічними ми розуміємо поділ першої половини I тис. н. е. на декілька зрізів.

Перший хронологічний зріз — I—II ст. н. е. Його виділення обумовлене тим, що на цей час припадає криза зарубинецької культури і на її основі формуються пам'ятки пізньозарубинецького кола, які в свою чергу стають субстратом для наступних праслов'янських старожитностей. Другий зріз — III ст. н. е. — це час виникнення київської та черняхівської культур. Третій — IV ст. н. е. — час активної взаємодії носіїв київської та черняхівської культур, початок гунської експансії. Четвертий — V ст. н. е. — фінал київської та черняхівської культур, виникнення празької, колочинської і пенківської культур.

Під територіальними ознаками маємо на увазі розгляд жител за місцем поширення культур чи їх локальних варіантів.

Пам'ятки типу Лютіж поширені на території Середнього Подніпров'я по обох берегах Дніпра: від середньої течії р. Тетерів на півночі до, приблизно, широти впадіння в Дніпро р. Сули

на півдні. Лише одне поселення (Березівка 2) відоме на сході Дніпровського Лівобережжя (на р. Ворсклиця).

Є.В. Максимов виділив типи жител, притаманних, відповідно, трьом локальним варіантам зарубинецької культури [Максимов, 1972, с. 118—120]. Для класичної зарубинецької культури Середнього Подніпров'я характерним вважається житло, злегка заглиблене в материк, підпрямокутної чи підквадратної форми з рівною долівкою і стінами каркасно-плотової конструкції, обмазаними глиною. Опалювальна споруда знаходилась ближче до центра і була відкритим вогнищем, перед яким інколи були ями для золи [Максимов, 1972, с. 119; Пачкова, 2006, с. 50]. Однак на пам'ятках I ст. до н.е — I ст. н.е. з'являється нова конструкція стін — зрубна. Будівлі з такою конструкцією стін з'являються на городищах Монастирьок (житла 8, 23) [Максимов, Петрашенко, 1988, с. 66—67] (рисунок, 3), Бабина Гора (житла 8, 9?) [Максимов, 1982, с. 101—103], поселеннях Великі Дмитровичі (житла 1—6) [Махно, 1955, с. 96—100], Гнатівка III — два житла [Кухарская, 1991], два житла з поселення Зарубинці [Максимов, 1964, с. 88].

Є.В. Максимов, аналізуючи житла з Монастирка, вважає, що така зміна конструкції стін пов'язана з переселенням населення з Прип'ятського Полісся [Максимов, Петрашенко, 1988, с. 67]. Подібні аналогії може мати і житло 8 з Бабиної Гори. Наявність центрального опорного стовпа з ямою, заповненою глиною, робить його близьким до жител типу Почеп. Стосовно причин зміни конструкції стін, то їх може бути кілька. З одного боку, це може бути впливом переселенців з Верхнього Подніпров'я. Не виключено також інша причина цього явища. За етнографічними джерелами, наприкінці XIX ст. через поступове знищення якісного будівельного лісу (сосни), зруби поступово почали робити з верби, осики, вільхи тощо, тобто порід дерев, найбільш поширених у заплавах. Нерівності колод листового лісу, виникнення при складанні зрубу щілин між колодами — ці, а також інші недоліки будівництва могли сприяти розвитку традиції обмазувати зруб усередині і зовні глиною [Матеріальна культура..., 1979, с. 17—19; Зеленин, 1991, с. 290—291]. Подібні житла були виявлені на поселенні Луг IV (Оболонь) [Башкатов, 2004, с. 45].

Проблема топографії пам'яток I ст. до н.е. — I ст. н.е. стоїть окремим питанням. Саме на кінець цього часу припадає остаточне припинення функціонування городищ. З'являється досить велика кількість заплавлених поселень, які відносяться до фіналу класичної зарубинецької культури [Башкатов, 2004а, с. 14—18].

На нашу думку, увагу привертає те, що житла з Монастирка, Бабиної Гори, Великих Дмитровичів мали глиняну обмазку стін. Повертаючись до вищесказаного, можна припустити, що стіни обмазувалися глиною з кількох причин. По-перше це була данина традиції, по-друге — пошук конструктивних рішень під час засвоєння нових методів будівництва. Також ці житла поєднує дуже слабка заглибленість.

Таким чином, можна припустити, що вони є продовженням розвитку місцевих каркасно-плотових конструкцій, з якими їх єднає обмазка стін глиною та мала заглибленість. Ці дві ознаки, які досить швидко зникають, на наш погляд, і є індикаторами перехідної конструкції жител в процесі зміни зарубинецької культури на пам'ятки пізньозарубинецького кола. Таким чином, можна вважати, що зрубна конструкція стін виникає ще на пам'ятках фіналу зарубинецької культури.

Ситуація з житлами пізньозарубинецького кола старожитностей Середнього Подніпров'я (пам'ятками типу Лютіж) досить складна. Опорними пам'ятками вважаються поселення Луг IV (Оболонь) — 55 непошкоджених і 61 — житло взагалі. Лютіж — 3 житла, Нові Безрадичі — 2 житла. Щодо останньої пам'ятки, то вона згадується у звіті В.М. Даниленка, В.П. Дудкіна, В.А. Круца 1966 р., коли в уроч. Митьків Кут були знайдені залишки двох наземних жител пізньозарубинецької культури [Даниленко, Дудкін, Круц, 1966/6, с. 4—7]. Подальша інформація про конструктивні особливості чи хоча б розміри жител в звіті відсутня. Виходячи з креслень одного з жител, мова йшла, швидше за все, про наземні зруби.

Поселення Лютіж представляло собою унікальний багат шаровий залізобудовний комплекс. До пізньозарубинецького часу відносяться три житла. Всі вони — заглиблені в ґрунт на 0,4—0,5 м від денної поверхні, площею 12—16 м². Житла 1 та 3 мали зрубну конструкцію стін. На думку авторів розкопок, житло 2 мало стовпову конструкцію, яку вони інтерпретували як курінь [Бидзиля, Пачкова, 1969, с. 54]. Слід зазначити конструктивну схожість цього житла і багатьох споруд поселення Оболонь (житла 11, 16, 17, 23 та ін.). Зокрема, в даному випадку, швидше за все, ми маємо справу із залишками споруди каркасно-плотової (як житло 11 Оболоні) або зрубної конструкції, в якій стовпи з'явилися в результаті ремонту, додаткового кріплення стін або, можливо, були частиною інтер'єру житла (наприклад, меблів).

Найбільш складною є ситуація з житлами поселення Луг IV (Оболонь). Хоча в його межах досліджено найбільшу кількість жител, необхід-

но враховувати його досить широке датування і, відповідно, значну кількість будівельних шарів [Башкатов, 2004, с. 39—48]. Виходячи з цього, автором пропонується умовний поділ на будівельні шари. За таксономію прийняті конструкція стін та глибина споруди. Підсумовуючи вище згадане, можна припустити таку лінію розвитку: від злегка поглибленої споруди з стінами каркасно-плотової конструкції (рисунок, 1), через злегка заглиблений зруб (інколи, можливо, обмазаний глиною) до зрубно-напівземлянки (рисунок, 2), найбільш характерної для київської культури Середнього Подніпров'я.

Конструктивно житла поселення Луг IV (Оболонь) можна поділити на чотири типи: каркасно-плотові споруди із злегка поглибленою долівкою — 17?, 22, 28, 30, 39?, 42?, 59; каркасно-плотові напівземлянки — 15, 16?, 18?, 20, 23, 27, 29, 32?, 34?, 40?; зруби із злегка поглибленою долівкою — 4, 5?, 7?, 11, 13, 25, 31?, 46, 60, 63; зрубно-напівземлянки — 1—3, 6?, 9, 12, 14, 19, 21, 24, 33, 35, 36—38?, 41, 43—45, 47—58, 61, 62, 64.

Слід зазначити, що до споруд з каркасно-плотовою конструкцією були віднесені всі об'єкти, що мають ями від стовпів, хоча в деяких випадках цей критерій відбору досить умовний такі житла відмічені знаком питання).

Для перевірки гіпотези отримані результати було порівняно зі знахідками мисок «типу Почеп» на поселенні Оболонь, пам'ятках Південного Побужжя, поселення Лютіж [Бидзиля, Пачкова, 1969, с. 51—74]. Також було залучено типи мисок фіналу існування могильника Вишеньки [Пачкова, 2009, с. 71—73, рис. 92]. Загалом фрагменти чорнолискованих мисок було знайдено у 39 житлах. До пізньозарубинецьких відносяться знахідки з жител 3, 21, 32, 40, 41, 42, 47, 51, 61, 62, 64, дещо умовно (форми, що мають аналогії як у «класичний», так і пізньозарубинецький часи) 1, 6, 11, 27, 48, 60, 63. Таким чином, у 18 випадках з 39 чорнолискованих мисок належали до I—II ст. н. е. Перша спроба нанесення на план була зроблена автором на більш вузькому колі матеріалів [Башкатов, 2008, рис. 1]. Розширення бази загалом підтверджує отримані до цього результати і дає можливість більш детального аналізу планиграфії поселення.

Отже, пізньозарубинецьке житло Середнього Подніпров'я представлене щонайменше одинадцятьма спорудами Оболоні (житла 3, 21, 32, 40—42, 47, 51, 61, 62, 64), трьома спорудами Лютежу і двома Нових Безрадиців, конструктивні особливості яких не відомі (ясно лише те, що споруди були наземними). З тих 14 жител що залишилися, 12 мали зрубну конструкцію (житла Оболоні (крім 40) і житла 1 і 3 Лютежу). Відповідно до

цього, головним типом жител пам'яток типу Лютіж був зруб площею 15—20 м², заглиблений в котлован квадратної чи прямокутної форми глибиною 0,2—0,5 м. Опалювальною спорудою могло бути округле в плані вогнище діаметром 0,5—1,0 м, на долівці або в ямі, розташоване здебільшого ближче до центра житла (що може бути пов'язане з конструкцією стін).

Що стосується житла 40 Оболоні, то, виходячи зі щільного розташування стовпових ямок в ньому та їх кількості (11), воно, швидше за все, було каркасно-плотомим, подібним до класичних зарубинецьких. Його розміри і опалювальна споруда також близькі до класичних: 5,85 × 3,1 м та глинобитне вогнище в південно-західному куті. Взагалі не можна виключено, що фрагмент миски «типу Почеп» потрапив до заповнення випадково. Житло 2 поселення Лютіж, також могло мати як зрубну, так і каркасно-плотову конструкцію. Вогнище, розташоване ближче до центру, може свідчити на користь зрубно-напівземлянки.

В попередніх дослідженнях вважалось, що на пам'ятках типу Лютіж існувало декілька типів жител з різними конструкціями стін [Обломський, Терпиловський, 1991, с. 37—38, Терпиловський, 2004, с. 24—25]. Однак, на наш погляд, можна вважати, що заглиблений зруб як головна конструкція житла, притаманна для Середнього Подніпров'я, з'являється у фіналі «класичного» періоду зарубинецької культури на основі місцевих пам'яток і остаточно закріплюється у пізньозарубинецький час. Також, виходячи з вище наведених даних, на даному етапі досліджень можна стверджувати, що він стає практично єдиною конструкцією житла. Саме зрубна конструкція і залишається домінуючою для наступних часів у Середньому Подніпров'ї.

Окрему групу пізньозарубинецьких старожитностей Середнього Подніпров'я склали пам'ятки типу Грині — Вовки. На сучасному етапі досліджень відомості про них вкрай обмежені. Відомо два житла (1 з Гринів 1 та 6 з Вовків) та керамічна вимостка долівки з Вовків.

Житло 1 з Гринів було підквадратної форми розмірами 3,1 × 3,2 м, заглиблене у материк на 0,3 м. В центрі виявлена яма від опорного стовпа.

Житло 6 з Вовків мало прямокутну форму і розміри 3,4 × 2,6 м, заглиблене у материк на 0,3 м. Крім ями від центрального опорного стовпа на одній лінії з нею було виявлено ще дві стовпових ями під короткими стінами.

Виходячи з вищенаведених даних обидва житла мали зрубну конструкцію стін. Щодо керамічної вимостки долівки з Вовків така конструкція на даний момент є унікальною, але можна припустити, що це був наземний зруб. Опалю-

вальні споруди є теж досить не типовими, вони представлені у вигляді черинів зі слідами бортиків, вимощених великими фрагментами кераміки. Загалом обидва житла за конструкцією стін та ступеню заглибленості схожі на житла Середнього Подніпров'я. Однак житло 6 з Вовків має прямокутну форму і головне обидва житла мають центральний стовп, що більш характерно для пам'яток «типу Почеп». В будь-якому випадку на Подніпров'ї ця традиція не закріплюється. Взагалі вплив пам'яток типу Грині — Вовки на пам'ятки типу Лютіж є досить незначним [Терпиловский, 2004, с. 29—30].

Наступниками місцевих пізньюзарубинецьких пам'яток вважаються середньодніпровські пам'ятки київської культури, що займали частину басейну Дніпра між гірлами річок Тетерів та Рось, включаючи басейни річок Ірпінь, Стугна, Красна та Трубіж. Таким чином, цей ареал у значній мірі співпадає з зоною поширення пам'яток типу Лютіж. Взагалі відомо понад 50 пам'яток, досліджено в різній мірі 19 із них. На даний момент у Середньому Подніпров'ї відомо 26 розкопаних жител. Все це дає можливість із досить великою достовірністю розглянути житла цього регіону.

Однією з найбільш ранніх київських пам'яток Середнього Подніпров'я є поселення біля с. Козаровичі, яке датується кінцем II — початком III ст. н. е. На ньому досліджено залишки 5 жител, хоча всі вони були в тій чи іншій мірі пошкоджені. Більш-менш реконструювати можна лише житла 1 та 2. Це були заглиблені будівлі площею 12—17 м², заглиблені на 0,6—0,7 м від сучасної поверхні, з глинобитним вогнищем діаметром біля 1 м, що мало подвійний черинь, вимощений керамікою.

Інші житла збереглися значно гірше, однак усі вони мають спільні риси: це заглиблені будівлі із глинобитними черинями діаметром біля 1 м. Відсутність жодної стовпкової ями дає підстави говорити про зрубну конструкцію стін. У житлі 4 дослідники припускають наявність глинобитної печі купольного зразка [Максимов, Орлов, 1974, с. 17—20; Терпиловский, Абашина, 1992, с. 99—100]. Таким чином, є підстави вважати, що житла поселення Козаровичі представляли собою злегка заглиблені (на 1—2 вінця) зруби.

Також до ранніх комплексів можна віднести поселення Сушки 2 (перша половина III ст. н. е.) та Білогородка (друга половина III ст. н. е.).

На поселенні Сушки 2 досліджено вісім напівземлянок. Втім, матеріали поселення введені в науковий обіг в загальному вигляді, більша частина статті присвячена керамічним комплексам [Приходнюк, Вакуленко, 1987, с. 396]. На нашу думку, аналіз жител дозволяє виділити дві

групи. Перша — будівлі 1, 5, 7, 8, які характеризуються підквадратними формами, їхня площа 12—20 м², рівень долівки 0,4—0,5 м від сучасної поверхні, орієнтація стінами по сторонах світу, всі вони пошкоджені господарчими ямами більш пізнього часу. Друга — будівлі 2, 3, 4, об'єднані підпрямокутними формами, площа 11—14 м², рівень долівки 0,6—1 м від сучасної поверхні, орієнтація кутами по сторонах світу, господарчі ями не порушують контурів жител і можуть входити до комплексу будівель. Стіни всіх споруд швидше за все мали зрубну конструкцію. Також в будівлях 2 і 3 наявні ями від центральних стовпів, а в будівлях 3 та 4 — залишки входів. Рештки вогнищ виявлені у будівлях 1 та 2. В останній воно розташовано за межами контуру котловану і представляє собою так звану «підкомин». Подібні опалювальні споруди досить широко відомі на пам'ятках київської культури, де найбільше поширення вони набувають в IV ст., кілька їх відомо на черняхівських поселеннях [Башкатов, 1997, с. 38—43].

Виходячи з вищенаведеного, можна припустити існування на поселенні двох різночасових шарів забудови. До більш раннього відносяться будівлі 1, 5, 7, 8. На користь цього свідчить перекриття їх більш пізніми ямами. Слабо заглиблений зруб підквадратної форми є типовим також для пізньюзарубинецьких — ранньокиївських пам'яток Середнього Подніпров'я. Але для остаточної відповіді необхідний ретельний аналіз керамічних комплексів та речових знахідок.

Про житло поселення Білогородка відомо не дуже багато. В 1957 р. В.М. Даниленко у зрізі окопу часів Другої Світової війни дослідив житло з «каркасно-плотовою» конструкцією стін, глибиною 0,5—0,7 м від сучасної поверхні. В материкову стіну житла було врізано глинобитну піч з вимощеним керамікою черинем [Даниленко, 1976, с. 67—68]. Щодо конструкції стін то, на наш погляд, інтерпретація їх як каркасно-плотових є дещо сумнівною. На час дослідження і написання статті набагато краще були відомі житла зарубинецької та черняхівської культур, в яких подібна конструкція стін широко відома. В житлах з Білогородки було виявлено залишки завалів глини, але не було зафіксовано жодних слідів конструкції. Таким чином, з одного боку, завали не обов'язково відносились до стін, а з іншого — не виключається обмазка зрубних стін глиною.

До київських пам'яток другої половини III — першої половини IV ст. н. е. відносяться пам'ятки Бортничі, Глеваха, Нові Безрадічі.

На поселенні Бортничі досліджено дві напівземлянки (житло 1 — частково). Житло 2 підпрямокутної форми мало розміри 3,5 × 4 м,

глибину 0,3—0,4 м від сучасної поверхні та залишки відкритого вогнища біля східної стіни. Конструкція стін була зрубною, про що свідчать залишки обпалених колод по периметру житла [Кухаренко, 1956/15, с. 14—15].

На поселенні Глеваха до київської культури відносяться три житла. Житло 1 — квадратне 4,5 × 4,4 м глибиною 0,25—0,85 м (різний рівень підлоги пов'язаний з тим, що житло врізане в схил). У заповненні — шматки глиняної обмазки [Терпиловский, Абашина, 1992, с. 104—105]. Остання перекриває невелику яму в стіні житла, можливо, залишки обмазки стовпа. Житло 3 — прямокутне 4,0 × 3,4 м, глибиною 0,9—1,1 м від сучасної поверхні. В центрі розташована глибока стовпова яма, поряд з нею — вогнище. В західному куті — дві ямки від кілків. Житло 9 — прямокутне 4,2 × 3,4 м, глибиною 0,96—1,2 м від сучасної поверхні чи 0,5—0,75 м від рівня материка. У південно-західному куті — вхід у вигляді виступу із сходиною. У протилежному куті знаходилося вогнище [Терпиловский, Абашина, 1992, с. 104—105]. На поселенні Нові Безрадичі досліджено житло підпрямокутної форми 3,0 × 2,5 м [Даниленко, Дудкін, Круц, 1966/6, с. 4—7]. Подальші відомості, як і про пізньозарубинецькі житла цього поселення, відсутні.

Загалом, підсумовуючи результати аналізу жител III ст., можна відмітити, що більшість з них продовжують традиції пізньозарубинецького часу. Головним типом житла є підквадратний або наблизений до цього зруб площею 12—18 м², незначно заглиблений. Окремою групою виділяються житла 2, 3, 4 з Сушків та 1, 3, 9 з Глевахи, які об'єднує досить значна заглибленість у материк, у частини з них наявні центральні стовпові ями. Подібні конструкції більш характерні для пам'яток Подесення.

До IV ст. н. е. належить більшість досліджених пам'яток київської культури Середнього Подніпров'я. Це поселення Гнатівка, Ходосівка, Обухів II, Обухів VII, Вишеньки, Погреби.

Поселення Гнатівка досліджувалось у 1990 р. О.М. Кухарською за участю автора. Матеріали розкопок опубліковані лише частково [Кухарська, 1991; Башкатов, 1997, с. 39]. Було досліджено одну будівлю з «піччю-коминном», яку автор інтерпретував як господарчу. Однак на даний момент є підстави до перегляду цієї точки зору.

Поселення Ходосівка спорадично досліджувалось невеликими площами з 1950 по 1989 рр. В різні часи тут працювали В.М. Даниленко, Є.В. Максимов, Н.С. Абашина. За весь час проведення робіт досліджено чотири житла київської культури. Інформація щодо жител 1 та 2 практично відсутня.

Житло 4 мало підпрямокутну форму, розміри 4 × 4 м і було наземним чи трохи заглибленим — 0,3 м від сучасної поверхні. Виходячи з відсутності якихось конструктивних ознак, воно швидше за все мало зрубну конструкцію стін, що підтверджується знахідками в ньому горілих колод.

Житло 8 мало форму, наближену до прямокутної, розміри 4,5 × 4,0 м, контури були помітні з глибини 0,2 м. Житло дуже пошкоджене в південній частині вирвою від снаряда, а східна була дещо нечітка, оскільки співпадала із заповненням котловану скіфського житла. Дещо південніше центральної частини було зафіксовано залишки відкритого вогнища [Абашина, 1989, с. 8—14]. Виходячи з відсутності інших стовпових ям, житло мало зрубну конструкцію.

На поселенні Вишеньки до київської культури відносяться два житла.

Житло 1 — підпрямокутна напівземлянка 6,45 × 3,85 м, глибиною 1,1—1,15 м від сучасної поверхні із заокругленими кутами. В північній частині знайдено сліди вогнища. Під східною стіною та у північно-східному куті знайдено стовпові ямки, можливо, від подвійних стовпів. Не зовсім зрозуміло чи відносились вони до конструкції чи до якихось внутрішніх частин інтер'єру. В центральній частині знайдено дві стовпові ямки діаметром 0,2 і глибиною 0,2 м.

Житло 2 — підпрямокутної форми 4,0 × 3,5 м, глибиною 1,1 м. В центрі — дві стовпові ямки. Залишки вогнища зафіксовано в західному куті [Пачкова, Терпиловський, 1988, с. 33—40].

На поселенні Погреби досліджене одне житло. Його було виявлено в культурному шарі на глибині 0,5 м від денної поверхні, контури фіксуються за завалами глиняної обмазки стін з відбитками лози. Вогнище знаходилось біля східної стіни [Канівець, 1952/15а, с. 26—40]. На рівні долівки не було простежено жодної стовпової ями чи взагалі слідів будь-яких конструкцій. Через це можна припустити, що житло могло мати зрубні стіни, обмазані глиною.

Житло, досліджене на поселенні Савенки, заслуговує на окрему увагу. Житло із заглибленою долівкою (0,62 м від сучасної поверхні (приблизно 0,3 м від рівня материка), розмірами 4 × 4 м, з вогнищем (0,5 × 0,4 м) у центрі, мало зрубну конструкцію стін, які збереглися на висоту двох вінців [Кухарська, 1981, с. 98]. Це поки що єдиний випадок у Середньому Подніпров'ї, де можна повністю простежити конструкцію житла. Це був зруб з заглибленою долівкою, вінці якого були скріплені рубкою «у лапу» (рисунком, б).

На поселенні Обухів II досліджено три житла київської культури. Житло 1 заглиблене на 0,4 м. Розміри та форму дослідити не було

можливості через те, що об'єкт знаходився в культурному шарі. Наявність житла фіксується за знахідками скупчень глиняної обмазки стін. Виходячи зі слідів на фрагментах обмазки, житло мало каркасно-плотову конструкцію. Також цілком можливо, що житло було наземним чи трохи заглибленим. Житло 2 підквадратної форми розмірами 4×4 м, долівка підмазана глиною, глибина 0,4 м. Збереглися скупчення глиняної обмазки стін з відбитками лози, що свідчить про каркасно-плотову конструкцію. Житло 12 практично не збереглося. Глибина 0,4 м визначається рівнем залягання знахідок. Залишки опалювальної споруди являли собою скупчення обпаленої глини [Кравченко, Абашина, Гороховський, 1975, с. 91].

На поселенні Обухів VII досліджено одне житло київської культури. Житло 25 — прямокутна напівземлянка $4,0 \times 2,6$ м, глибиною 0,3 м, з долівкою, підмазаною глиною [Абашина, 1986, с. 72—86].

На перший погляд, всі житла з поселень Обухів II суттєво відрізняються від інших. Однак, по-перше, слід враховувати надзвичайно складну стратиграфічну ситуацію на цих поселеннях. По-друге, як вже згадувалось вище, на цей час більш відомими були пам'ятки зарубинецької та черняхівської культур, що обумовлювало відповідні підходи до вивчення житла. Якщо відкинути завали глини, які могли відноситись зокрема до даху, то на поселенні Обухів II ми бачимо три підквадратні житла, наземні чи незначно заглиблені. Стверджувати з повною впевненістю, що вони мали зрубну конструкцію стін, звісно не можна. Однак за формою та ступенем заглиблення вони близькі до типових жител київської культури Середнього Подніпров'я. Таким чином, від загального масиву відрізняється житло 25 з поселення Обухів VII. Подібні до нього за формою житла 2, 3, 4 з поселення Сушки 2 та житло 1 з поселення Вишеньки.

З другої половини — кінця III ст. населення київської культури вступає в активні стосунки з носіями черняхівської культури, яка починає поширюватись у Середньому Подніпров'ї. Особливо потужним цей процес стає у IV ст. Характер контактів і досі є предметом багатьох дискусій. Але виходячи з того що метою цієї роботи є дослідження жител слов'янської лінії розвитку, залучено буде лише кілька пам'яток черняхівської культури, на яких було виявлено відповідні матеріали.

Найбільш ранньою пам'яткою черняхівської культури з помітним слов'янським впливом є багаточарове поселення середини III — IV ст. Журавка Вільшанська. Поселення досліджував Е.О. Симонович у 1959—1963 рр. Матеріали не-

одноразово використовувались в різних роботах, але повної публікації досі немає. А.М. Обломським написано аналітичну статтю з ретельним розглядом матеріалів, також їм виділено кілька різночасових шарів забудови поселення [Обломский, 1998, с. 72]. Для нас найбільш цікавими є житла першої та другої хронологічної груп. До першої хронологічної групи А.М. Обломським було віднесено будівлі «76Н», 1, 7, 15, 16, 17, 19, 30, в яких кількість східноєвропейської ліпної кераміки (пов'язаної з слов'янською традицією) складає 76—95 %. До другої хронологічної групи автор відніс будівлю 6 з 45,7 % ліпного слов'янського посуду [Обломский, 1998, рис. 14]. Слід одразу зазначити, що на поселенні Журавка Вільшанська частина будівель мала господарське призначення. Це є суттєвою відмінністю від пам'яток Середнього Подніпров'я, де господарські функції виконували лише ямільохи. На думку А.М. Обломського, житла поселення мали каркасно-стовпову (рисунок, 4) чи зрубну конструкцію стін [Обломский, 1998, с. 67]. На наш погляд, до зрубних можна віднести лише так звані «сіні» будівлі 6 (рисунок, 5). Про те, що це два різних об'єкти писав А.М. Обломський і одним з аргументів була наявність стовпової конструкції у «житловій частині». Окремо «сіні» представляють собою зруб розмірами приблизно $3,5 \times 2,7$ — 3 м із заглибленою у материк на 0,2—0,3 м долівкою (1,05 м від сучасної поверхні). Така конструкція дуже наближена до середньодніпровських. Всі ж інші житла, на наш погляд, мають досить чітку каркасно-стовпову конструкцію. Також більшість з них була заглиблена у материк на 0,4—0,6 м, виключеннями є будівлі 16 та 30 (0,28 та 0,32 м). Загалом каркасно-стовпова конструкція стін і подібна заглибленість у материк має найближчі аналогії на пам'ятках типу Черепин — Дем'янів 2 черняхівської культури та серед жител сеймінсько-донецького варіанту київської культури. Цей висновок співпадає і з висновками статті А.М. Обломського [Обломский, 1998, с. 69—70].

Іншою пам'яткою черняхівської культури із значним поширенням кераміки зі слов'янською традицією є поселення Хлопків I другої половини IV ст. Кількість ліпного посуду в деяких об'єктах сягала 50 %. На поселенні досліджено 8 жител та 10 господарських споруд [Некрасова, 1988, с. 70—82]. Одразу слід зазначити, що з 10 господарчих споруд шість є комплексами з кількох ям. Споруди 3, 4, 6 відрізняються від жител тільки розмірами та ступенем заглиблення. Їх розміри від 4 до 5 м², глибина близько 0,5 м від рівня материка. Споруда 2 мала розміри $3,2 \times 2,5$ м і була заглиблена на 0,1 м від рівня ма-

терика. Віднесення її до господарчих викликає сумнів. У всіх були рівні долівки та виходячи з відсутності стовпових ям вони мали зрубну конструкцію стін. Житла умовно можна поділити на дві групи. Першу складають житла прямокутної форми, злегка заглиблені у материк на 0,15—0,3 м (1, 2, 4) чи наземні (8). Друга — чотирикутні заглиблені у материк на 0,3—0,5 (3, 7) чи можливо наземні (6). Житла обох груп мають досить правильну форму котловану і за відсутністю стовпових ям можуть визначатись як зрубні. Подібні житла також відомі на поселеннях Велика Бугаївка [Петраускас, Шишкін, 2009], Малополовецьке 2, Обухів I [Кравченко, Петраускас, Шишкін, Петраускас, 2007, с. 127—151, с. 165—325]. Така ситуація є досить незвичною для пам'яток черняхівської культури. Більшість заглиблених жител в ній має каркасно-стовпову конструкцію стін (Черепин, Дем'янів 2, Боромля 2). Виходячи з того, що на III ст. зруб вже є сталою конструкцією житла для населення київської культури Середнього Подніпров'я і не має поширення на ранніх пам'ятках черняхівської культури в інших її регіонах, можна припустити, що житла такого типу виникають внаслідок їх взаємодії.

Ситуація, що склалась у Середньому Подніпров'ї у V ст., на сучасний момент вивчена не дуже добре. Головним чинником цього є дуже мала кількість відомих, та ще менша досліджених пам'яток цього часу. Практично всі розкопані поселення київської та черняхівської культур закінчують своє існування протягом другої половини IV ст.

До V ст. відносяться житла 3 та 5 з Ходосівки, які В.М. Даниленко визначав як колочинські, з чим погоджується і Н.С. Абашина [Абашина, 1999, с. 9]. Обидві будівлі мали підквадратну форму, зрубну конструкцію стін (що підтверджується залишками горілих колод зрубу на висоту двох вінців в житлі 5), заглиблені у материк приблизно на 0,5 м.

Дискусійною є культурна приналежність поселення Мотовилівська Слобідка 4. На думку авторів досліджень, воно датується другою половиною IV — першою половиною V ст. і належить до пізнього етапу київської культури [Кравченко, Петраускас, Шишкін, Петраускас, 2007, с. 152—164]. Р.В. Терпиловський, який спочатку підтримував таке визначення, зараз відносить пам'ятку до ранньопеньківських старожитностей. Сама ж будівля мала котлован підквадратної форми, заглиблений у материк приблизно на 0,6 м, в центрі рівної долівки — глибока яма опорного стовпа. Стіни швидше за все мали зрубну конструкцію. Цікавою є конструкція опалювальної споруди. Вона представ-

ляла собою піч-комин, але на відміну від традиційної споруди, вирізаної в стіну будівлі на рівні материка, ця вирізана на рівні долівки, виходячи за контур будівлі підбоек. Подібна піч відома на поселенні Журавка Вільшанська (житло 2).

Три житла празької культури було досліджено на поселенні Оболонь. На думку І.О. Гаври-тухіна, одне з них (10) за складом керамічного комплексу може датуватись першою половиною V ст., інші — дещо більш пізнім часом [Шовкопляс, Гавритухін, 1993, с. 52—62]. Всі три житла мали підквадратну форму і були злегка заглиблені у материк до 0,3 м. Виходячи з відсутності стовпів, стіни мали зрубну конструкцію.

Таким чином, протягом V ст. Середнє Подніпров'я стає зоною культурних трансформацій. Не зовсім зрозумілою є доля населення як київської, так і черняхівської культур. Загалом на сучасний момент вивчення пам'яток, згаданих вище, складається враження, що наприкінці IV — початку V ст. ця територія в значній мірі знелюднюється, а близько середини V ст. знову заселяється. Якою мірою нове населення було пов'язано з попереднім, сказати поки складно. І в цій ситуації, на нашу думку, не останнім джерелом інформації може бути саме тип житла. Підсумовуючи матеріали I—IV ст. можна упевнено казати, що головним типом житла праслов'ян Середнього Подніпров'я був зруб, рублений «у лапу», підквадратної форми, заглиблений у материк на 0,1—0,3 м. За сучасними даними, для будівництва використовуються колоди однакової товщини, на яких за шаблоном розмічають «лапи» (рисунок, 7). Така конструкція досить складна і кутові з'єднання вимагають дуже ретельної роботи, оскільки може бути порушена теплоізоляція. Часто кути додатково обшивали дошками. Це може бути одним з пояснень знахідок поодиноких стовпових ям в кутах — залишки кріплення додаткової теплоізоляції. Опалювальною спорудою здебільшого виступало глинобитне вогнище діаметром біля 1 м, набагато рідше глинобитна піч. На черняхівських пам'ятках форма житла стає більш прямокутною. Якщо шукати продовження подібних конструкцій, то найближчою аналогією для них стають житла кінця IV — початку V ст. Середнього Подністров'я (Теремці, житла 3, 13, 29). Єдиною відмінністю є ступінь заглиблення у жител 3 (0,65 м) та 29 (0,5 м) [Баран, 2008, с. 27—37]. Про традиції житлобудівництва населення Середнього Подніпров'я, які могли вплинути на формування житла празької культури вже писали [Баран, 1988, с. 57, 77; Терпиловський, 2004, с. 67—69]. Більш точним висновкам заважає погана вивченість пам'яток північної частини Середнього Подніпров'я, басейнів Прип'яті та Тетерева. Незаперечним є та-

кож вплив середньодніпровського населення на формування пам'яток пенківської та колочинської культур [Терпиловский, 2004. с. 69].

Ця стаття є спробою розгляду житла як самостійного археологічного джерела. Однією з проблем при його аналізі є те, що дуже значна частина матеріалів була накопичена в період становлення знань про праслов'янські культури. В останні ж двадцять років роботи на цих пам'ятках носили нерегулярний характер. Отже, є необхідність продовження досліджень із застосуванням нових методик фіксації та аналізу джерел I—V ст. Це могло б суттєво поглибити наші знання про час, який передував «великому розселенню слов'ян».

Література

- Абашина Н.С. Поселення середини I тис. н. е. Поблизу с. Ходосівка на Київщині // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е. — К.; Львів, 1999. — С. 8—20.
- Баран В.Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рапшова). — К., 1988.
- Баран В.Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. — К., 2008.
- Башкатов Ю.Ю. Об одном из типов построек киевской культуры // Древности, 1996. — 1997. — С. 38—42.
- Башкатов Ю.Ю. К вопросу о времени появления пойменных поселений зарубинецкой культуры в Среднем Поднепровье (на примере поселения Луг IV (Оболонь) // Славянский мир Полесья в древности и средневековье. — Гомель, 2004. — С. 39 — 48.
- Башкатов Ю.Ю. Особливості житлобудування та господарчої діяльності мешканців заплавного поселення Луг IV (Оболонь) // Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали. — К., 2004а. — С. 14—18.
- Башкатов Ю.Ю. Типологія жител слов'янської лінії розвитку (за матеріалами I—V ст.) // Зб. наук. праць НДІ українознавства. — 2007. — Т. XV. — С. 196—204.
- Башкатов Ю.Ю. Типологія жилищ славянської лінії розвитку (по матеріалам I—V вв.) // Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. — Тула, 2008. — С. 326—340.
- Бидзья В.И., Пачкова С.П. Зарубинецкое поселение у с. Лютеж // МИА. — 1969. — Вып. 160. — С. 51—74.
- Даниленко В.М. Пізньозарубинецькі пам'ятки київського типу // Археологія. — 1976. — Вып. 19. — С. 65—92.
- Даниленко В.М., Дудкін В.П., Круц В.О. Звіт про археологічні розвідки 1966 року на півдні Київщини / НА ІА НАН України. — № 1966/6.
- Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. — М., 1991.
- Канівець В.І. Звіт про розвідкові розкопки біля с. Погреби, Броварського району, Київської області в 1952 р. / НА ІА НАН України. — № 1952/15а.
- Кравченко Н.М., Абашина Н.С., Гороховський Є.Л. Нові пам'ятки I тис. н. е. в Київському Подніпров'ї // Археологія. — 1975. — Вып. 15. — С. 87—98.
- Кухаренко Ю.В. Отчет об археологических исследованиях в Поросье и об археологии Волынского Полесья в 1956 г. / НА ІА НАН України. — № 1956/15.

- Кухарская Е.Н. Исследования зарубинецкого поселения у с. Игнатовка на р. Ирпень // Проблемы вивчення та охорони пам'яток археології Київщини: ТД наук.-практич. конф. — К., 1991. — С. 53—55.
- Максимов Е.В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — К., 1972.
- Максимов Е.В. Зарубинецкая культура на территории УССР. — К., 1982.
- Максимов Е.В., Орлов Р.С. Поселение и могильник второй четверти I тыс. н. э. у с. Казаровичи близ Киева // РВД. — Л., 1974. — С. 11—21.
- Максимов Е.В., Петрашенко В.А. Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре. — К., 1988.
- Материальная культура компактных этнических групп на Украине. Жилище. — М., 1979.
- Махно Є.В. Розкопки пам'ятки культури полів поховань в селах Пирогів та Великі Дмитровичі // АП УРСР. — 1955. — Вып. 5. — С. 96—101.
- Некрасова Г.М. Поселення черняхівської культури Хлопків I на Київщині // Археологія. — 1988. — Вып. 62. — С. 70—81.
- Обломский А.М. Поселение Журавка Ольшанская в Среднем Поднепровье (опыт культурно-хронологического анализа материалов) // Гістарычна-археалагічны зборнік. — 1998. — № 13. — С. 59—87.
- Обломский А.М., Терпиловский Р.В. Среднее Поднепровье и Днепровское Левобережье в первые века нашей эры. — М., 1991.
- Пачкова С.П. Зарубинецкая культура. — К., 2006.
- Пачкова С.П. Могильник зарубинецкой культуры Вишеньки біля Києва. — К., 2008.
- Пачкова С.П., Терпиловський Р.В. Поселення київської культури поблизу с. Вишеньки біля Києва // Археологія. — 1988. — Вып. 62. — С. 33—40.
- Приходнюк О.М., Вакуленко Л.В. Раскопки поселения Голока // АО 1985 г. — 1987. — С. 396.
- Терпиловский Р.В. Славяне Поднепровья в первой половине I тысячелетия н. э. — Lublin, 2004.
- Терпиловский Р.В., Абашина Н.С. Памятники киевской культуры. — К., 1992.
- Шовкопляс А.М., Гавришук И.О. Комплексы пражской культуры с Оболони и некоторые проблемы изучения памятников типа Корчак // КСИА. — 1993. — Вып. 208. — С. 52—62.

Yu. Yu. Bashkatov

TO THE ISSUE OF SLAVIC DWELLINGS ORIGINS IN MIDDLE DNEIPER REGION (by the materials of 1st—5th cent. AD)

The article in an attempt to view a dwelling place as an independent archeological source. By the materials of 1st—5th cent. AD (Late Zarubintsi sites, Kyiv and Cherniahov cultures) one can come to a conclusion that the main type of a dwelling place for Pra-Slavs in Middle Dnieper region was a log house, resembling a square form, going 0,1—0,3 m deep into the ground. A wattle and daub hearth served as a heating construction, sometimes a wattle and daub furnace. The continuation in local building traditions is recorded in the earliest monuments of Penkivka and Kolochyn cultures.

АБАШИНА Наталя Серафимівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

БАШКАТОВ Юрій Юрійович — науковий співробітник Інституту археології НАН України

ГЛАДКИХ Михайло Іванович — доктор історичних наук, професор кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГОПКАЛО Оксана Вікторівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ГОРБАНЕНКО Сергій Анатолійович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ДІДЕНКО Сергій Васильович — науковий співробітник НМІУ, аспірант Інституту археології НАН України

ДУДІН Олександр Анатолійович — аспірант кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗЕЛЕНКО Сергій Мусійович — кандидат історичних наук, керівник Центру підводної археології КНУ

КЕПІН Дмитро Володимирович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК

КОБЕЦЬ Віктор Данилович — науковий співробітник Центру підводної археології КНУ

КОЗАК Денис Никодимович — доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту археології НАН України, завідувач відділу археології ранніх слов'ян

КОЛОДА Володимир Васильович — кандидат історичних наук, завідувач лабораторії, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

ЛЕВЧУК Павло Олександрович — студент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МАГОМЕДОВ Борис Вікторович — доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології ранніх слов'ян Інституту археології НАН України

МАТВІШІНА Жанна Миколаївна — доктор географічних наук, завідувач відділу палеогеографії Інституту географії НАН України

МИСЬКО Юлія Володимирівна — кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

МОРОЗОВА Яна Іванівна — науковий співробітник Центру підводної археології КНУ

НЕСІН Валентин Антонович — кандидат біологічних наук, науковий співробітник Інституту зоології НАН України

ОБЛОМСЬКИЙ Андрій Михайлович — доктор історичних наук, науковий співробітник Інституту археології Російської АН

ОЛЬГОВСЬКИЙ Сергій Якович — кандидат історичних наук, завідувач кафедри музеєзнавства Київського національного університету культури та мистецтв

САМОЙЛЕНКО Любов Григорівна — завідувач Археологічного музею КНУ імені Тараса Шевченка

СИВОЛАП Михайло Павлович — директор археологічного музею і керівник археологічної лабораторії Черкаського національного університету

СИНІЦЯ Євген Валентинович — кандидат історичних наук, асистент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СКИБА Андрій Володимирович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

СТАНІЦИНА Галина Олександрівна — науковий співробітник, завідувач наукового архіву Інституту археології НАН України

ПАЛІЄНКО Сергій Володимирович — кандидат історичних наук, завідувач лабораторії Київського університету туризму, економіки і права

ПАХАРЄВА Олександра Сергіївна — кандидат історичних наук

ПАЧКОВА Світлана Петрівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПЕТРАУСКАС Андрій Валдасович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПЕТРАУСКАС Олег Валдасович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПИВОВАРОВ Сергій Володимирович — доктор історичних наук, завідувач кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

ПУДОВКІНА Анна Сергіївна — магістрант кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПУСТОВАЛОВ Сергій Жанович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПЯСЕЦЬКИЙ Валерій Казимирович — краєзнавець

РЕКОВЕЦЬ Леонід Іванович — доктор біологічних наук, науковий співробітник Інституту зоології НАН України

РИЖОВ Сергій Миколайович — кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТОЛОЧКО Денис Володимирович — аспірант кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЦИНДРОВСЬКА Людмила Олександрівна — науковий співробітник Інституту археології НАН України

ШИДЛОВСЬКИЙ Павло Сергійович — кандидат історичних наук, асистент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ШИШКІН Руслан Германович — кандидат історичних наук, викладач кафедри історії слов'янських народів КДПУ ім. М.П. Драгоманова